

NAMANGAN VILOYATIDA XIZMATLAR SOHASIDA RAQOBAT MUHITINI SHAKLLANTIRISH: HOLATI, TENDENSIYALARI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Qushmatov Azizbek Abbosxon o'g'li

O'qituvchi, "Effortless education service" MChJ

Tel: +99895 460 20 00

E-mail: Azizbekkushmatov7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sharoitida xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirish masalalari Namangan viloyati misolida tadqiq etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, xizmatlar sohasi mamlakat yalpi hududiy mahsulotining barqaror o'sib boruvchi tarkibiy qismiga aylanib bormoqda va aholi bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda, biroq mintaqaviy kesimda ushbu sohada raqobat muhitining shakllanish darajasi hamda unga davlat qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarining ta'siri yetarlicha o'rganilmagan, bu esa mavzuning ilmiy-amaliy dolzarbligini belgilaydi. Maqolaning maqsadi — Namangan viloyati misolida xizmatlar sohasida raqobat muhitining amaldagi holatini, uning rivojlanish tendensiyalarini hamda sohani rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillarni statistik ma'lumotlar asosida aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda deduksiya, induksiya, statistik tahlil, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va monografik kuzatish usullaridan foydalanilgan; ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari, Namangan viloyat hokimligi va tijorat banklarining hisobot materiallari hamda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar tanlangan. Tadqiqot 2010-2025-yillar oralig'idagi davrni, tanlanma sifatida esa viloyatning barcha 12 hudud birligini qamrab oladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, 2010-2024-yillarda viloyat yalpi hududiy mahsulotida xizmatlar sohasining ulushi 40,0 foizdan 44,9 foizgacha barqaror oshib bormoqda, PQ-4752-sonli qaror doirasida ajratilgan kredit resurslarining o'zlashtirilish darajasi hududlar kesimida sezilarli farqlanadi, shuningdek transport va telekommunikatsiya bozorlarida raqobat izchil kuchayib bormoqda. Shu bilan birga, resurs bazasining yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi, rivojlanmagan biznes muhiti va axborot ta'minotining yetarli emasligi sohaning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda, bu esa maqsadli davlat siyosatini talab etadi. Tadqiqot natijalari va ishlab chiqilgan amaliy takliflar mintaqaviy darajada xizmatlar sohasi siyosatini takomillashtirishda, shuningdek tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: xizmatlar sohasi; raqobat muhiti; Namangan viloyati; yalpi hududiy mahsulot; davlat qo'llab-quvvatlashi; bank krediti; transport xizmatlari; telekommunikatsiya bozori; biznes muhiti; raqobatbardoshlik.

KIRISH

Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi va iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xizmatlar sohasi nafaqat aholi turmush darajasini oshirish, balki mamlakat yalpi ichki mahsulotining barqaror o'sishini ta'minlovchi asosiy omillardan biriga

aylanib bormoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlarda xizmatlar sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 70 foizdan oshadi, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich barqaror o'sish tendensiyasiga ega. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar xizmatlar sohasini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratmoqda, biroq mintaqaviy darajada bu sohada raqobat muhitining shakllanish darajasi hududlar kesimida bir xil emas.

Raqobat kurashi sharoitida o'z mahsulotiga xizmatlar assortimentini kengaytirish potensial xaridorlar uchun kurashning asosiy vositasi sanaladi. Har bir xizmat ko'rsatish faoliyati bilan shug'ullanuvchi soha raqobat sharoitida iste'molchilarning doimiy o'sib boruvchi ehtiyojini qondirishga intiladi. Ayni paytda, xizmat ko'rsatish tashkilotlarining raqobatbardoshligi buyurtmachilar ehtiyojlariga, iste'molchilarning yakka xususiyatlariga bog'liq holda shakllanadigan talab xususiyatlariga hamda xizmat ko'rsatish jarayonining sifat parametrlariga bevosita bog'liq bo'ladi.

Namangan viloyati misolida xizmatlar sohasidagi raqobat muhitini o'rganish alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki mazkur viloyat O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 16-iyuldagi PQ-4752-sonli qarori doirasida xizmatlar sohasini qo'llab-quvvatlash bo'yicha faol kredit siyosati olib borilayotgan hududlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, viloyatda transport, telekommunikatsiya, moliyaviy va boshqa xizmat turlari bo'yicha bozor tarkibi tezkorlik bilan o'zgarib bormoqda, bu esa raqobat muhitining dinamikasini uzluksiz kuzatib borishni taqozo etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Namangan viloyati misolida xizmatlar sohasida raqobat muhitining amaldagi holatini, uning rivojlanish tendensiyalarini hamda sohaning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillarni statistik ma'lumotlar asosida aniqlashdan iborat.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilab olindi: birinchidan, xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirishning nazariy asoslarini adabiyotlar tahlili orqali ochib berish; ikkinchidan, PQ-4752-sonli qaror doirasida ajratilgan kredit resurslarining hududlar kesimidagi taqsimotini tahlil qilish; uchinchidan, transport va telekommunikatsiya xizmatlari bozorlarida raqobat holatini baholash; to'rtinchidan, xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammolarni tizimlashtirish va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Xizmatlar sohasi faoliyati deganda yakka tartibdagi xizmatlarni ko'rsatish orqali insonlarning turli ijtimoiy, iqtisodiy va fiziologik ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan faoliyat turi tushuniladi. Ushbu faoliyat bilan turli mulk shakliga ega bo'lgan tashkilotlar va yakka tartibdagi tadbirkorlar shug'ullanadi. Xizmat ko'rsatish tashkilotlarining raqobatbardoshligi, birinchi navbatda, iste'molchilar talablarini maksimal darajada qondirish qobiliyati bilan belgilanadi, bu esa mijozga yo'naltirilgan strategiyani xizmatlar sohasi korxonalari faoliyatining markaziga qo'yishni taqozo etadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, xizmatlar sohasini rivojlantirish jarayoni nafaqat tadbirkorlik subyektlarining tashabbusiga, balki davlatning maqsadli qo'llab-

quvvatlash siyosatiga ham bevosita bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, imtiyozli kredit resurslarini ajratish, soliqlar va boj tizimidagi yengilliklar hamda me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish orqali xizmat ko'rsatish subyektlari sonining o'sishiga erishish mumkin. Ayni paytda, bunday chora-tadbirlarning samaradorligi hududlar kesimida bir xil emasligi mintaqaviy tadqiqotlar o'tkazish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Tadqiqotning obyekti sifatida Namangan viloyati iqtisodiyoti tarkibidagi xizmatlar sohasi, predmeti sifatida esa iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xizmat ko'rsatish sohasida raqobatni shakllantirish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar olingan. Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, olingan xulosalar va tavsiyalar nafaqat Namangan viloyati, balki respublikaning boshqa mintaqalarida ham xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirish bo'yicha davlat siyosatini takomillashtirishda, shuningdek tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Maqola tuzilishi quyidagicha tashkil etilgan: dastlab mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar tanqidiy tahlil qilinadi va tadqiqot bo'shlig'i aniqlanadi, so'ngra qo'llanilgan tadqiqot metodologiyasi bayon etiladi, keyingi qismda statistik ma'lumotlar asosida olingan natijalar taqdim etiladi, so'ngra ular mavjud adabiyotlar bilan solishtirilgan holda muhokama qilinadi va yakunda asosiy xulosa hamda amaliy takliflar keltiriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xizmatlar sohasi va uning iqtisodiy mazmuni klassik iqtisodiy maktab vakillari asarlaridan boshlab tadqiq etib kelinmoqda. A.Smit xizmatlarni nomoddiy boylik sifatida ko'rib, ularni moddiy ishlab chiqarishdan farqli, ammo iqtisodiy qiymatga ega faoliyat turi sifatida baholagan edi (Smith & Skinner, 1982). Keyinchalik V.Fuks o'zining "The Service Economy" asarida rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining xizmatlar iqtisodiyoti bosqichiga o'tishini asoslab berdi (Fuchs, 1968), bu yondashuv keyinchalik J.Singelmann tomonidan yetti sanoat mamlakati misolida empirik tasdig'ini topdi (Singelmann, 1978). Ushbu ishlarning ahamiyati shundaki, ular xizmatlar sohasining iqtisodiyotning ikkilamchi emas, balki tobora yetakchi tarmog'iga aylanishini nazariy jihatdan asosladi, biroq ularning tahlili asosan rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayangan va o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari, jumladan O'zbekiston sharoitini qamrab olmagan.

MDH mintaqasi tadqiqotchilaridan I.M.Kirtsner raqobat va tadbirkorlikni bir-biriga bog'liq jarayon sifatida tahlil qilib, bozor muvozanatiga erishishda tadbirkorlik tashabbusining rolini asoslab bergan (Kirtsner, 2001). R.M.Nureyev bozor iqtisodiyotiga o'tish davri modellarini tadqiq etar ekan, institutsional muhitning raqobat jarayonlariga ta'sirini ko'rsatib o'tgan (Nureyev, 2001). G.A.Avanesova hamda J.A.Romanovich va S.L.Kalichev servis faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy asoslarini, xususan xizmat turlarining tarmoqli tasnifini ishlab chiqqan bo'lib (Avanesova, 2012; Romanovich & Kalichev, 2011), ularning tasnifi hozirgacha ko'plab tadqiqotlarda qo'llanilmoqda. D.I.Xlebovich va T.D.Burmenko xizmatlar sohasini mamlakat iqtisodiyotining tarkibiy qismi sifatida tahlil qilib, uning statistik hisobga olish uslubiylotini takomillashtirish zarurligini ta'kidlagan (Xlebovich & Burmenko, 2017);

shu bilan birga, ularning tadqiqotlarida mintaqaviy farqlanish masalasi chuqur yoritilmagan. YU.Ivanov Rossiya misolida xizmatlar sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushini statistik tahlil qilib, bu ko'rsatkichning barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanligini isbotlagan (Ivanov, 2017), biroq uning tadqiqoti asosan makroiqtisodiy darajada olib borilgan va hudud-tuman kesimidagi tafovutlarni qamrab olmagan.

O'zbekistonlik olimlardan G'H.Qudratov xizmatlar sohasini aholi bandligini ta'minlash va farovonligini oshirish omili sifatida ko'rib chiqqan (Qudratov, 2007), Yo.Abdullayev va A.Abdullayev xizmatlar sohasida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish masalalarini tadqiq etgan (Abdullayev, 2019; Abdullayev, 2015), M.S.Qosimova esa servis sohasini boshqarish tizimini ishlab chiqqan (Qosimova, 2013). Ushbu tadqiqotlarning umumiy xususiyati shundaki, ular xizmatlar sohasini asosan umummilliy darajada tahlil qiladi va mintaqaviy, xususan hudud-tuman kesimidagi raqobat muhitining shakllanish xususiyatlarini alohida tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqmaydi. So'nggi yillar tadqiqotlari orasida K.I.Sirojiddinov va G.T.Toxirova O'zbekistonda xizmatlar sohasining rivojlanish istiqbollarini turizm sektori misolida tahlil qilgan bo'lsa (Sirojiddinov & Toxirova, 2023), G.T.Toxirova alohida maqolasida xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirish yo'llarini nazariy jihatdan yoritgan (Toxirova, 2023). Bu ishlar mavzuning dolzarbligini tasdiqlaydi, biroq ularda ham amaliy-statistik tahlil asosan respublika miqyosida olib borilgan.

Xorijiy tadqiqotchilardan P.Shnayder va S.Tsilke narx va xizmat sifati o'rtasidagi bog'liqlikni "showrooming" hodisasi misolida tahlil qilib, xizmat sifati yuqori bo'lgan sari uning narxi ham oshib borishini empirik jihatdan asoslagan (Schneider & Zielke, 2021). G.Blek mahsulot differentsiatsiyasi va marketing xizmatlariga bo'lgan talab o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan (Black, 2011). P.Frommer va K.Silver Las-Vegas shahri misolida turizm va xizmat ko'rsatish sohasining hududiy rivojlanish modelini tasvirlab, mahalliy hokimiyat organlarining sohani qo'llab-quvvatlashdagi rolini alohida ta'kidlagan (Frommer & Silver, 2015); bu tajriba O'zbekiston mintaqalari uchun ham muayyan amaliy ahamiyatga ega, biroq milliy sharoitga moslashtirilgan holda qo'llanilishi lozim. Bu ishlar xizmat sifati, narx va raqobat o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun muhim nazariy asos yaratadi, biroq ular rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida olib borilgan bo'lib, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kredit siyosati sharoitidagi raqobat muhitini qamrab olmaydi.

Metodologik jihatdan ko'rib chiqilgan tadqiqotlarning katta qismi ikkita yondashuvga tayanadi: birinchisi — G.A.Avanesova, D.I.Xlebovich va T.D.Burmenko kabi mualliflar qo'llagan tavsifiy-tasniflovchi yondashuv bo'lib, u xizmat turlarini tizimlashtirishga qaratilgan; ikkinchisi — YU.Ivanov kabi mualliflar qo'llagan statistik-empirik yondashuv bo'lib, u xizmatlar sohasining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarini miqdoriy tahlil qilishga yo'naltirilgan. Mazkur tadqiqot ushbu ikkala yondashuvni uyg'unlashtirib, nazariy tasnifni aniq statistik ma'lumotlar bilan bog'lagan holda mintaqaviy darajada qo'llaydi, bu esa tadqiqotning metodologik yangiligini ta'minlaydi.

Shuningdek, I.A.Juravleva kichik biznesni xizmatlar sohasida rivojlantirishning

asosiy yo'nalishlarini rus iqtisodiyoti misolida tadqiq etib, kichik tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati cheklanganligini asosiy to'siq sifatida ko'rsatgan (Juravleva, 2015). Bu xulosa O'zbekiston sharoiti uchun ham dolzarb bo'lib, mazkur maqolada tahlil qilinayotgan PQ-4752-sonli qaror aynan shu muammoni — kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlarining kredit resurslariga kirish imkoniyatini kengaytirishni — hal qilishga qaratilgan davlat siyosati namunasi sifatida ko'rib chiqiladi. Shu tariqa, xorijiy va mahalliy adabiyotlarda qayd etilgan muammolar bilan amaldagi davlat siyosati o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish mumkin, biroq bu siyosatning amaliy natijadorligi hududlar kesimida qanday farqlanishi hozirgacha alohida tadqiqot obyekti bo'lmagan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sohasining nazariy asoslari, tasnifi hamda raqobat-narx bog'liqligi yetarlicha chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, mintaqaviy darajada, xususan Namangan viloyati misolida, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan aniq qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari (jumladan PQ-4752-sonli qaror)ning hududlar kesimidagi ta'sirini transport va telekommunikatsiya bozorlaridagi raqobat dinamikasi bilan birgalikda tahlil qiluvchi kompleks tadqiqotlar deyarli mavjud emas. Aynan mana shu ilmiy bo'shliqni to'ldirish mazkur maqolaning asosiy vazifasini tashkil etadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot iqtisodiy tahlilning umumilmiy va maxsus usullari majmuasiga tayangan holda olib borildi. Nazariy qism yozilishida deduksiya va induksiya, mantiqiy umumlashtirish hamda sintez usullaridan foydalanildi; bu esa xizmatlar sohasi va raqobat muhiti tushunchalarining mazmun-mohiyatini umumiydan xususiyga qarab izchil ochib berish imkonini berdi.

Amaliy tahlil qismida statistik tahlil, qiyosiy tahlil va monografik kuzatish usullari qo'llanildi. Statistik tahlil doirasida 2010-2025-yillar oralig'idagi dinamik qatorlar tahlili, o'sish sur'atlari va tarkibiy ulushlarni hisoblash amalga oshirildi. Qiyosiy tahlil usuli Namangan viloyatining 11 tumani va viloyat markazi (Namangan shahri) kesimida kredit resurslaridan foydalanish darajasini hamda xizmatlar hajmi ko'rsatkichlarini o'zaro solishtirish uchun qo'llanildi.

Tadqiqotning ma'lumotlar bazasini quyidagi manbalar tashkil etdi: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy sayti (stat.uz) orqali e'lon qilingan hududiy yalpi mahsulot va bozor xizmatlari tarkibiga oid rasmiy statistik ma'lumotlar; Namangan viloyat hokimligi va tijorat banklarining PQ-4752-sonli qaror ijrosiga oid hisobot ma'lumotlari; O'zbekiston Respublikasining amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlari (qonun va qarorlar); shuningdek mavzuga oid ilmiy adabiyotlar va xorijiy tadqiqotlar.

Tahlil davri sifatida 2010-2025-yillar oralig'i tanlab olindi, bu davr O'zbekistonda xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha faol islohotlar amalga oshirilgan davrni to'liq qamrab oladi va tarkibiy o'zgarishlarni uzoq muddatli dinamikada kuzatish imkonini beradi. Tanlanma sifatida Namangan viloyatining barcha 11 tumani hamda viloyat markazi (jami 12 ta hudud birligi) olindi, bu esa hududlar kesimidagi tafovutlarni to'liq qamrab olish imkonini ta'minladi. Olingan ma'lumotlar Microsoft Excel dasturi

yordamida qayta ishlandi, jadval va diagrammalar ko'rinishida tizimlashtirildi hamda ularning tarkibiy va dinamik tahlili amalga oshirildi.

Tanlangan usullar bir-birini to'ldiruvchi tarzda qo'llanildi: dastlab mavzuga oid nazariy manbalar kontent-tahlil qilindi, so'ngra rasmiy statistik ma'lumotlar yig'ildi va ular Excel dasturi vositasida qayta ishlanib, dinamik qatorlar, o'sish sur'atlari hamda tarkibiy ulushlar hisoblab chiqildi. Olingan miqdoriy natijalar keyinchalik sifat jihatidan izohlash uchun mantiqiy tahlil va sintez usullari yordamida umumlashtirildi. Tadqiqot jarayonida ishonchlilikni ta'minlash maqsadida bir xil ko'rsatkichlar bo'yicha bir nechta rasmiy manba (Davlat statistika qo'mitasi, hokimlik va bank hisobotlari) o'zaro solishtirildi va nomuvofiqliklar aniqlanmadi.

Statistik va qiyosiy tahlil usullarining tanlanishi shu bilan izohlanadiki, ular ko'p yillik dinamik ma'lumotlarni son jihatdan aniq va tekshiriladigan tarzda taqqoslash imkonini beradi, bu esa mintaqaviy iqtisodiy tadqiqotlarda eng ko'p qo'llaniladigan yondashuv hisoblanadi. Tadqiqotda qo'llanilgan barcha ma'lumotlar ochiq rasmiy manbalardan olinganligi sababli, ushbu tadqiqotni boshqa viloyatlar misolida xuddi shu metodologiya asosida takrorlash mumkin.

Tadqiqotda faqat rasmiy statistik va hisobot ma'lumotlaridan foydalanilgani sababli, tadbirkorlik subyektlari va iste'molchilar o'rtasida bevosita so'rovnoma o'tkazilmadi; bu jihat tadqiqotning metodologik chegarasini tashkil etadi va kelgusi tadqiqotlarda sotsiologik so'rov usullari bilan boyitilishi mumkin. Tanlangan usullarning kombinatsiyasi tadqiqot obyektining ham nazariy, ham amaliy jihatlarini kompleks tarzda yoritish, natijalarning ishonchliligini ta'minlash hamda o'xshash tadqiqotlarni boshqa mintaqalar misolida takrorlash imkoniyatini yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

2010-yilda Namangan viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) hajmi 3364,4 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lib, shundan 1346,7 mlrd. so'mi, ya'ni 40,0 foizi xizmatlar sohasiga to'g'ri kelgan. 2024-yil yakunlariga ko'ra viloyat YaHM hajmi 68915,7 mlrd. so'mga, xizmatlar sohasining hajmi esa 30923,8 mlrd. so'mga yetib, uning ulushi 44,9 foizni tashkil etdi (1-jadval).

1-jadval.

Iqtisodiy faoliyat turlari kesimida Namangan viloyati yalpi hududiy mahsuloti hajmi (joriy narxlarda, mlrd. so'm)

Ko'rsatkich	2010 y.	2015 y.	2020 y.	2022 y.	2024 y.
YaHM, jami	3364,4	10826,9	32713,2	48513,7	68915,7
shu jumladan, Xizmatlar sohasi	1346,7	4063,4	13047,8	20636,9	30923,8
Xizmatlar ulushi, %	40,0	37,5	39,9	42,5	44,9
savdo, yashash va ovqatlanish	214,1	692,9	4639,1	8162,0	13324,0
tashish, saqlash, axborot va aloqa	189,1	616,3	1467,8	2237,6	3705,4
boshqa xizmat tarmoqlari	943,5	2754,2	6940,9	10237,3	13894,4

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2010-2024-yillar oralig'ida savdo, yashash va

ovqatlanish bo'yicha xizmatlar hajmi 214,1 mlrd. so'mdan 13324,0 mlrd. so'mgacha, ya'ni 62 barobar oshgan, tashish va saqlash, axborot va aloqa xizmatlari hajmi esa 189,1 mlrd. so'mdan 3705,4 mlrd. so'mgacha, ya'ni 19,6 barobar ortgan. Moliyaviy xizmatlar hajmi bo'yicha ham sezilarli o'sish qayd etildi: 2010-yilda 79,4 mlrd. so'mni tashkil etgan moliyaviy xizmatlar hajmi 2024-yilga kelib 3514,0 mlrd. so'mga yetib, 44,2 barobar ortdi. 2025-yilning birinchi choragida Namangan viloyatida bozor xizmatlari ishlab chiqarish hajmi 10614,3 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lib, shundan yashash va ovqatlanish xizmatlari 38,2 foizni, avtotransport xizmatlari 10,1 foizni, moliyaviy xizmatlar 8,2 foizni, ta'lim sohasidagi xizmatlar esa 3,4 foizni tashkil etdi.

2-jadval.

Hududlar bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar hajmi (mlrd. so'm)

Hudud	2010 y.	2015 y.	2020 y.	2022 y.	2024 y.
Namangan sh.	432,5	1592,7	3565,8	5551,6	9042,8
Mingbuloq	33,9	103,8	362,0	608,3	872,8
Kosonsoy	41,0	159,0	470,9	821,7	1159,6
Namangan t.	63,7	177,1	496,6	800,0	1172,2
Norin	40,1	124,2	402,1	655,6	982,4
Pop	61,1	178,1	588,7	949,1	1393,3
To'raqo'rg'on	50,2	194,8	565,9	933,6	1406,2
Uychi	51,5	158,6	499,2	970,8	1368,3
Uchqo'rg'on	44,1	140,7	479,9	736,4	1087,0
Chortoq	45,9	148,4	499,1	807,2	1222,1
Chust	65,9	184,4	564,7	1102,0	1556,7
Yangiqo'rg'on	40,1	158,8	433,9	757,1	1082,5

Ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil yakuniga ko'ra Namangan shahrida 9042,8 mlrd. so'mlik, Chust tumanida 1556,7 mlrd. so'mlik, To'raqo'rg'on tumanida 1406,2 mlrd. so'mlik xizmat ko'rsatilgan bo'lib, bu uch hudud yetakchi uchlikni tashkil etadi. Mingbuloq (872,8 mlrd. so'm), Norin (982,4 mlrd. so'm), Uchqo'rg'on (1087,0 mlrd. so'm) va Yangiqo'rg'on (1082,5 mlrd. so'm) tumanlari eng past ko'rsatkichlarga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 16-iyuldagi PQ-4752-sonli qarori doirasida Namangan viloyatida jami 248 ta loyihaga 80,0 mlrd. so'm bank kreditlari ajratish rejalashtirilgan bo'lib, hisobot davriga qadar 214 ta loyihaga 75,6 mlrd. so'm kredit ajratildi, bu rejaning 94,5 foizini tashkil etadi (3-jadval).

3-jadval.

"Xizmatlar sohasini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorga asosan hududlar kesimida kredit ajratilishi to'g'risidagi ma'lumot (mln. so'm)

№	Hudud nomi	Jami loyihalar		Kredit ajratilgan loyihalar	
		Soni	Summa, mln.so'm	Soni	Summa, mln.so'm
1	Namangan shahar	20	10 570	19	10 480
2	Mingbuloq tumani	32	8 005	27	7 915
3	Kosonsoy tumani	7	2 570	7	2 570
4	Namangan tumani	34	9 405	28	7 232
5	Norin tumani	12	3 700	12	3 565
6	Pop tumani	29	9 760	20	9 000
7	To'raqo'rg'on tumani	22	8 403	18	8 118
8	Uychi tumani	16	5 470	14	5 270

9	Uchqo'rg'on tumani	20	6 440	20	6 440
10	Chortoq tumani	19	2 937	17	2 867
11	Chust tumani	19	6 400	19	6 400
12	Yangiqo'rg'on tumani	18	6 340	13	5 740
	Jami	248	80 000	214	75 597

2023-yil yakunlariga ko'ra respublika miqyosida ko'rsatilgan bozor xizmatlarining tarkibida transport xizmatlari eng yuqori ulushga (29,5%) ega bo'lgan, undan keyin savdo (25,3%) va moliyaviy (17,9%) xizmatlar joylashgan. Eng past ulush sog'liqni saqlash (1,4%) va kompyuterlarni ta'mirlash (1,6%) xizmatlariga to'g'ri keladi (4-jadval).

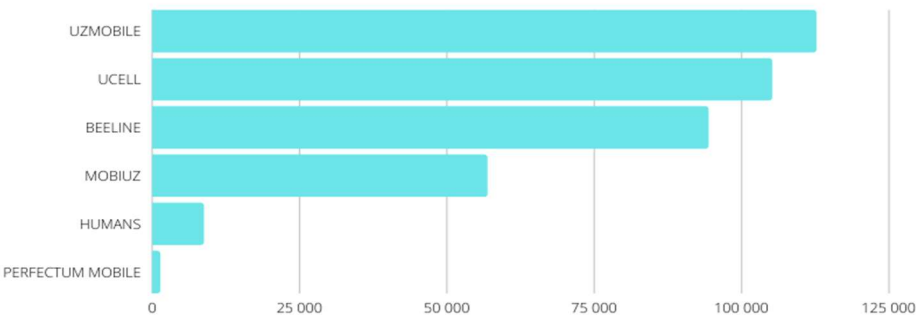
4-jadval.

2023-yilda iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha ko'rsatilgan bozor xizmatlarining tarkibi, % (mamlakat miqyosida)

Eng yuqori ulush	%	Eng past ulush	%
Transport xizmatlari	29,5	Sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar	1,4
Savdo xizmatlari	25,3	Kompyuterlarni ta'mirlash xizmatlari	1,6
Moliyaviy xizmatlar	17,9	Me'morchilik sohasidagi xizmatlar	1,7
Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari	5,6	Ijara xizmatlari	2,0
Ta'lim sohasidagi xizmatlar	3,5	Shaxsiy xizmatlar	2,4
Boshqa xizmatlar	3,1	Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	2,9

Transport xizmatlari tarkibida avtomobil transporti orqali ko'rsatilgan xizmatlar ulushi 51 foizni, quvur yo'li orqali ko'rsatilgan xizmatlar ulushi 2019-yilda 23,4 foizni, 2023-yilda 26,5 foizni, temir yo'l transporti orqali ko'rsatilgan xizmatlar 15 foizni, havo transporti orqali ko'rsatilgan xizmatlar 14,2 foizni, yordamchi transport faoliyati esa 9,1 foizni tashkil etdi. Namangan viloyatida esa 2024-yilda ko'rsatilgan transport xizmatlarining 87 foizi avtotransport xizmatlari hissasiga to'g'ri keldi.

Hozirda O'zbekistonda uyali aloqa bozorida oltita operator faoliyat yuritmoqda. O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, 2024-yilda eng yuqori foydalanuvchilar soniga ega operator UzMobile bo'lib, undan keyin mos ravishda Ucell, Beeline, MobiUz, Humans va Perfectum Mobile joylashgan (1-rasm).

1-rasm. 2024-yilda O'zbekiston hududida foydalaniladigan aloqa operatorlari

MUHOKAMA

Tahlil natijalari Namangan viloyatida xizmatlar sohasining barqaror va jadal sur'atlarda rivojlanib borayotganini ko'rsatadi. Xizmatlar sohasi ulushining 2010-yildagi 40,0 foizdan 2024-yilda 44,9 foizga yetishi V.Fuks va J.Singelmann tomonidan asoslangan xizmatlar iqtisodiyotiga o'tish nazariyasining mintaqaviy darajada ham amal qilishini tasdiqlaydi (Fuchs, 1968; Singelmann, 1978). Shu bilan birga, ushbu o'sish sur'ati YU.Ivanov tomonidan Rossiya misolida qayd etilgan tendensiyaga nisbatan yuqoriroq bo'lib (Ivanov, 2017), bu O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlarning nisbatan yuqori samaradorligidan dalolat berishi mumkin.

PQ-4752-sonli qaror doirasida kredit resurslarining 94,5 foiz darajasida o'zlashtirilishi davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmining umuman olganda samarali ishlayotganini ko'rsatsa-da, hududlar kesimidagi tafovutlar (Namangan shahri va Uchqo'rg'on tumanida deyarli 100 foizlik o'zlashtirish, Pop va Yangiqo'rg'on tumanlarida esa nisbatan past ko'rsatkichlar) I.M.Kirtsner ta'kidlagan tadbirkorlik tashabbusi va axborotga ega bo'lish darajasidagi hududiy notekislikni aks ettiradi (Kirtsner, 2001). Bu holat, o'z navbatida, adabiyotlar sharhida qayd etilgan — ko'pgina tadbirkorlarning davlat qo'llab-quvvatlash dasturlari haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi — muammosining amaliyotda o'z tasdig'ini topayotganini ko'rsatadi.

Bozor xizmatlari tarkibida transport va savdo xizmatlarining yetakchiligi D.I.Xlebovich va T.D.Burmenko tomonidan ta'kidlangan xizmatlar tarkibidagi an'anaviy tarmoqlarning ustunligi tendensiyasiga mos keladi (Xlebovich & Burmenko, 2017). Shu bilan birga, sog'liqni saqlash va kompyuterlarni ta'mirlash kabi ijtimoiy ahamiyatga ega xizmat turlarining past ulushi G'.H.Qudratov asarlarida ko'tarilgan — xizmatlar sohasining barcha yo'nalishlarda bir tekis rivojlanmasligi — muammosining hozirgacha saqlanib qolayotganini tasdiqlaydi (Qudratov, 2007).

Telekommunikatsiya bozoridagi raqobat holati, xususan UzMobile operatorining qisqa muddatda yetakchi o'ringa chiqishi, P.Shnayder va S.Tsilke tomonidan asoslangan narx-sifat nisbati nazariyasi bilan izohlanishi mumkin (Schneider & Zielke, 2021): eng past narx taklifi orqali bozor ulushini oshirish strategiyasi qisqa muddatda samara bergan, biroq aholining aloqa sifatidan norozi bo'lib qolayotgani shuni ko'rsatadiki, uzoq muddatli raqobatbardoshlik faqat narx omiliga emas, balki xizmat sifatiga ham asoslanishi lozim.

G.T.Toxirova tomonidan taklif etilgan xizmatlar sohasida raqobat muhitini shakllantirish mexanizmlari, xususan institutsional qo'llab-quvvatlash va axborot shaffofligini oshirish tavsiyalari, mazkur tadqiqot natijalari bilan uyg'un keladi (Toxirova, 2023): ikkala tadqiqotda ham axborot ta'minotining yetishmasligi raqobat muhitini rivojlantirishdagi asosiy to'siqlardan biri sifatida qayd etiladi. Shuningdek, xorijiy tajriba, xususan P.Frommer va K.Silver tomonidan tasvirlangan Las-Vegas modeli (Frommer & Silver, 2015), mahalliy hokimiyat organlarining xizmatlar sohasini qo'llab-quvvatlashdagi faol rolini namoyish etadi; Namangan viloyati misolida ham hokimiyat va tijorat banklarining PQ-4752-sonli qaror doirasidagi hamkorligi shunga o'xshash yondashuvning amalda qo'llanilayotganini ko'rsatadi, biroq xorijiy tajribadan farqli o'laroq, respublikamizda hududiy brending va turistik-xizmat infratuzilmasini rivojlantirishga alohida e'tibor hali yetarli darajada

qaratilmagan. K.I.Sirojiddinov va G.T.Toxirova tomonidan turizm sohasi misolida ko'rsatilgan ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatni ro'yobga chiqarish yondashuvi (Sirojiddinov & Toxirova, 2023) Namangan viloyati kabi tarixiy-madaniy salohiyatga ega hududlar uchun ham dolzarb bo'lib, kelgusida alohida tadqiqot obyekti bo'lishi mumkin.

Olingan natijalar, shuningdek, R.M.Nureyev tomonidan asoslangan institutsional muhitning raqobat jarayonlariga ta'siri haqidagi qoidani mintaqaviy amaliyotda tasdiqlaydi (Nureyev, 2001): Namangan viloyatida kredit resurslaridan foydalanish darajasi yuqori bo'lgan hududlarda (Namangan shahri, Uchqo'rg'on tumani) tadbirkorlik infratuzilmasi va institutsional muhit nisbatan rivojlangan, past ko'rsatkichli hududlarda esa aksincha. Bu, o'z navbatida, faqat moliyaviy resurslarni ajratishning o'zi yetarli emasligini, balki uni institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Yalpi hududiy mahsulotda xizmatlar sohasi ulushining barqaror o'sishi M.S.Qosimova va B.Xodiyev tomonidan ta'kidlangan — xizmatlar sohasining tadbirkorlik faoliyati va biznes qiymatini oshirishdagi o'rni — haqidagi xulosalarni ham tasdiqlaydi (Qosimova, 2013; Xodiyev, 2007). Shu bilan birga, hududlar o'rtasidagi tafovutlar shuni ko'rsatadiki, mazkur o'sish barcha tumanlarda bir tekis kechmayapti: Namangan shahrining umumiy xizmatlar hajmidagi ulushi 2010-yildagi 48 foizdan 2024-yilda 21 foizga tushgani boshqa tumanlarning tezroq sur'atlarda o'sib borayotganini, ya'ni sohaning mintqa ichida asta-sekin diversifikatsiyalanayotganini anglatadi. Bu, o'z navbatida, ijobiy tendensiya sifatida baholanishi mumkin, chunki u xizmatlar sohasining faqat viloyat markazida emas, balki barcha hududlarda rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Amaliy nuqtayi nazardan, natijalar shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sohasidagi raqobat muhitini yanada rivojlantirish uchun faqat kredit resurslarini ko'paytirishning o'zi kifoya qilmaydi; A.Abdullayev va Yo.Abdullayev asarlarida ta'kidlanganidek (Abdullayev, 2015; Abdullayev, 2019), tadbirkorlarning boshqaruv ko'nikmalarini oshirish, ularni rejalashtirish va resurslardan samarali foydalanish borasida o'qitish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, davlat qo'llab-quvvatlash dasturlarini moliyaviy komponent bilan bir qatorda maslahat-konsalting xizmatlari bilan ham boyitish tavsiya etiladi.

Tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, tahlil asosan ikkilamchi (rasmiy statistik va hisobot) ma'lumotlarga asoslangan bo'lib, tadbirkorlik subyektlari va iste'molchilarning bevosita fikri o'rganilmagan. Ikkinchidan, tadqiqot bitta viloyat misolida olib borilgani sababli, olingan xulosalarni respublikaning boshqa mintaqalariga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etishda ehtiyotkorlik talab etiladi, chunki har bir hududning iqtisodiy salohiyati va tarmoq tarkibi o'ziga xosdir. Uchinchidan, telekommunikatsiya bozoridagi operatorlar reytingi bo'yicha keltirilgan ma'lumotlar so'rovnoma xarakteriga ega bo'lib, ularning to'liq metodologiyasi manbada oshkor etilmagan, bu esa natijalarni talqin qilishda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari Namangan viloyatida xizmatlar sohasining mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida barqaror rivojlanib

borayotganini va uning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi izchil oshib borayotganini tasdiqladi. Davlat tomonidan PQ-4752-sonli qaror doirasida amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari umuman olganda samarali natija bermoqda, biroq hududlar kesimidagi notekislik hamda transport, telekommunikatsiya va boshqa xizmat turlari bozorlarida narx bilan bir qatorda sifat parametrlari bo'yicha ham raqobatni kuchaytirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar — resurs bazasining yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi, rivojlanmagan biznes muhiti va axborot ta'minotining yetarli emasligi — xizmatlar sohasida raqobat muhitini yanada mustahkamlash yo'lidagi asosiy yo'naltiruvchi omillar sifatida belgilandi. Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida hududlar kesimida axborot-konsultatsiya xizmatlarini yo'lga qo'yish, kadrlar tayyorlash tizimini amaliyotga yo'naltirilgan holda takomillashtirish, soliq imtiyozlari tizimini rivojlantirish hamda xizmat sifatini nazorat qilish mexanizmlarini kuchaytirish tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalari mintaqaviy iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda, xususan xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega. Kelgusi tadqiqotlarda mazkur yondashuvni boshqa viloyatlar misolida qiyosiy tahlil qilish hamda tadbirkorlik subyektlari va iste'molchilar o'rtasida sotsiologik so'rovnomalar o'tkazish orqali boyitish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev A. Tadbirkorlik va xizmatlarni: tashkil etish, rejalashtirish, boshqarish. – T.: "Fan va texnologiya", 2015. – 243 b.
2. Abdullayev Yo. Xizmatlar sohasi va tadbirkorlik asoslari. 100 savol va 100 javob (1-qism). – T.: "Mehnat", 2019. – 347 b.
3. Avanesova G.A. Servisnaya deyatelnost. Istoricheskaya i sovremennaya praktika, predprinimatelstvo menedjment. – M.: Aspekt Press, 2012. – 318 s.
4. Black G. Product differentiation and demand for marketing services // Journal of Marketing. – 2011. – Vol. 16, Issue 1. – P. 73-79.
5. Frommer P., Silver K. Las Vegas. – LV.: Wiley Publishing Inc., 2015.
6. Fuchs V.R. The Service Economy. – New York: Columbia University Press, 1968.
7. Ivanov Yu. Dolya sfery uslug v VVP Rossii // Voprosy statistiki. – 2017. – №3.
8. Kirtsner I.M. Konkurentsia i predprinimatelstvo / per. s angl. – M.: YuNITI-DANA, 2001. – 30 s.
9. Nureyev R.M. Ekonomika razvitiya: modeli stanovleniya rynochnoy ekonomiki: uchebnoye posobiye. – M.: INFRA-M, 2001. – 104 s.
10. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: Toshkent, 2023.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 16-iyuldagi "Xizmatlar sohasini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4752-sonli qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi "Raqobat to'g'risida"gi O'RQ-850-sonli Qonuni, 2023.
13. O'zbekiston Respublikasi yillik statistik to'plami / O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. – T., 2023.
14. Qosimova M.S. Servis sohasini boshqarish. – T.: "O'qituvchi", 2013. – 239 b.
15. Qudratov G'H. Servis rivoji – aholining bandligini ta'minlash va farovonligini

- oshirish omili. Risola. – T.: "Fan va texnologiya", 2007. – 16 b.
16. Romanovich J.A., Kalichev S.L. Servisnaya deyatelnost: ucheb. – M.: Izd-vo torg. korporatsiya "Dashkov i K", 2011. – 268 s.
17. Schneider P.J., Zielke S. Price versus service: Can retailers beat showrooming with competence // Journal of Retailing and Consumer Services. – 2021. – Vol. 61. – 102592. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102592>
18. Singelmann J. The Sectoral Transformation of the Labor Force in Seven Industrialized Countries, 1920-1970 // American Journal of Sociology. – 1978. – Vol. 83, No. 5. – P. 1224-1234.
19. Sirojiddinov K.I., Toxirova G.T. Razvivayushchayasya sfera uslug v Uzbekistane: perspektivy razvitiya sotsialno-ekonomicheskogo potentsiala turizma // TIU Journal of Digital Economy and Business. – 2023. – Vol. 2(2). – P. 5-13. ISSN: 2992-8753
20. Smith A., Skinner A. The Wealth of Nations: Books I-III. – London; New York: Penguin Classics, 1982.
21. Toxirova G.T. Service sector: how to form a competitive environment // Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – Vol. 2, №23. – P. 369-382.
22. Xlebovich D.I., Burmenko T.D. Sfera uslug: uchebnoye posobiye. – M.: KNORUS, 2017. – 156 s.
23. Xodiyev B. Biznes qiymatini baholash. – T.: "Iqtisod-moliya", 2007. – 254 b.
24. Juravleva I.A. Osnovnyye napravleniya razvitiya malogo biznesa v sfere uslug i ikh ekonomicheskoye obosnovaniye: dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk. – Belgorod, 2015.
25. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti.